

Πολυπαραγοντισμός στην Ανάπτυξη της Καταστροφικότητας στο Περιβάλλον

*Ευριπίδης Δημουλάς¹, Κωνσταντίνος Δημουλάς², Θεοδώρα
Παπαδημητρίου³, Θωμάς Κατσαρός⁴, Φωτεινή Καλύβα⁵, Κωνσταντίνος
Βαϊνάς⁶, Νικόλαος Φαρμάκης⁷*

1. υ. MSc Διαχείρισης Εναλλακτικών Πηγών Ενέργειας, Ηλεκτρολόγος Μηχανικός και Μηχανικός Υπολογιστών – Ενεργειακός, Ομάδα Βιοψυχοαναλυτικής Έρευνας
euripides5@hotmail.com
2. Δρ (ΙΚΥ) Ψυχιατρικής Κλινικής Ψυχολογίας – Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ν. Λάρισας, ΤΕΙ (ΣΕΥΠ/ Τμ. Ιατρικών Εργαστηρίων) Λάρισας
dimoulask@yahoo.gr
3. Καθηγήτρια Γαλλικής Φιλολογίας, Ομάδα Βιοψυχοαναλυτικής Έρευνας
dorapadim@gmail.com
4. MSc Επιστήμης Υπολογιστών, Καθηγητής Πληροφορικής, Ομάδα Βιοψυχοαναλυτικής Έρευνας
tkatsar@gmail.com
5. υ. MSc Ειδικής Αγωγής, Καθηγήτρια Βιολογίας, Ομάδα Βιοψυχοαναλυτικής Έρευνας
fenikal@gmail.com
6. Δρ Μαθηματικός – Διευθυντής ΑΣΠΑΙΤΕ / Παράρτημα Βόλου
kvainas@hol.gr
7. Δρ Στατιστικής – Αν. Καθηγητής ΑΠΘ/ Σχολή Θετικών Επιστημών/ Τμήμα Μαθηματικών/ Τομέας Στατιστικής και Επιχειρησιακής Έρευνας
farmakis@math.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της ταυτότητας του χώρου, που κάνει καταστροφικό τον άνθρωπο, αναπτύσσεται από την σύλληψη. Η μορφή και η έντασή της, ηλικιακώς αύξουσα, με τον φυλικό προσανατολισμό να επηρεάζει σοβαρά τη χωρική συμπεριφορά, εξαρτάται από την αλληλεπίδραση φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος πάνω σ' αυτήν. Έτσι, οι σχετικές ανάγκες μας είναι μια πολυπαραγοντική υπόθεση.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: τυπικές σχέσεις, κοινωνικές σχέσεις, φιλικές σχέσεις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάπτυξη της ταυτότητας του χώρου (Proshansky et al, 1983) ξεκινάει από την πρώτη στιγμή της ζωής (Δημουλάς, 1987, 1993) και αποτελεί για το παιδί ένα είδος κοινωνικοποίησης με το φυσικό κόσμο (Proshansky & Fabian, 1987). «Ο τρόπος που χρησιμοποιούμε το χώρο είναι ένας από τους τρόπους να επικοινωνούμε με τους άλλους· ακόμη αποτελεί ένα βασικό στοιχείο που προσδιορίζει τα αισθήματά μας για τα άτομα που μας περιβάλλουν» (Συγκολλίτου, 1993-4, 32). Στην πραγματικότητα, η γνώση για την ταυτότητα του χώρου προσδιορίζει τη συμπεριφορά του ατόμου και την εμπειρία του για τον φυσικό κόσμο (Proshansky & Fabian, 1987). «Στην ανάπτυξη της αρχικής γνώσης για την ταυτότητα του χώρου πρωταρχικό ρόλο παίζει η πληροφόρηση που παρέχει το ανθρώπινο περιβάλλον (γονείς, σχολείο κ.ά.) για τους διάφορους χώρους, για το πώς πρέπει αυτοί να χρησιμοποιηθούν, πώς πρέπει να γίνει

χειρισμός τους και τι κινδύνους περικλείουν» (Συγκολλίτου, 1993-4, 33). Έτσι, η ταυτότητα του χώρου που θα αποκτήσει το άτομο επηρεάζεται από την κοινωνική σημασία που δίνουν οι άλλοι στο χώρο (Proshansky & Fabian, 1987). «Έχοντας υπόψη ότι στην καθημερινή ζωή του ατόμου εμπλέκονται ποικίλα πλαίσια, και συνεπώς ποικίλοι χώροι με διαφορετική κοινωνική σημασία, θα πρέπει να δεχτούμε ότι τελικά είναι η αλληλεπίδραση όλων αυτών των χώρων αυτή που συντελεί στην απόκτηση της ταυτότητας του χώρου» και, συνεπώς, «η γνώση για την ταυτότητα του χώρου δεν προκύπτει ούτε αλλάζει απλώς από τις ιδιότητες του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά είναι προϊόν και των κοινωνικών ρόλων που παίζει το άτομο» (Συγκολλίτου, 1993-4, 34). Καθώς δεν υπάρχει κοινωνικό περιβάλλον που να μην είναι επίσης και φυσικό (Ittelson et al, 1974), «ο χώρος πρέπει να αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο για την κατανόηση της ανάπτυξης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας» (Συγκολλίτου, 1993-4, 34).

Η ΣΧΕΣΗ

Δεν υπάρχει μονοπροσωπική ψυχολογία (Δημουλάς, 1982-5). «Για να καταλάβουμε τι συμβαίνει στην ψυχή ενός ανθρώπου είναι ανάγκη να εξετάσουμε τη συμπεριφορά του στους γύρω του, η οποία δεν είναι παρά η αντίδραση στη δικιά τους συμπεριφορά» (Άντλερ, χ.χ.). Γι' αυτό, ο ψυχικός βίος των ανθρώπων δεν μπορεί να γίνει κατανοητός, αν δεν εξεταστούν, σύγχρονα, και οι μεταξύ των σχέσεις (Άντλερ, χ.χ., βλ., Δημουλάς, 1997γ, 1998).

Οι άνθρωποι δεν μπορεί, ακόμα και στην τέλεια απομόνωσή τους, παρά να είναι «εν σχέσει» (βλ., Δημουλάς, 1997γ, 1998). Και, είναι αλήθεια ότι ποτέ δεν θα υπάρξει τέλεια απουσία κάθε δυνατής αμοιβής (ενίσχυσης), περιλαμβανομένων και των εσωτερικών αμοιβών, όπως είναι η μείωση της ενοχής για την μη προσφορά βοήθειας (Rushton, 1980). Οποιαδήποτε θετική πράξη γίνεται – πάντα - για όφελος του εαυτού (Δημουλάς, 1988). Υπάρχουν, πάντως, συμπεριφορές, που, έστω κι έτσι, γίνονται για να ωφελησουν τους άλλους (βλ. Παπαδοπούλου, 1986). Σύγκρουση συμφερόντων προκαλείται όταν ο Α και ο Β επιθυμούν το ίδιο πράγμα, το οποίο μόνον ο ένας μπορεί να έχει (Δημουλάς, 1997δ). Έτσι, η σύγκρουση είναι ανταγωνισμός μεταξύ δύο μερών (ατόμων ή ομάδων) που εκπροσωπούν συγκρουόμενα συμφέροντα και των οποίων η συμπεριφορά αποβλέπει στο να βλάψει, να προσβάλει ή να ασκήσει – γενικά - έλεγχο στον άλλον, προκειμένου να κερδίσει κάτι σε βάρος του (βλ. Μαρκουλής, 1986). Σύγκρουση, όμως, μπορεί να προέλθει και από τη συνεργασία (Δημουλάς, 1993).

Έρευνες και πειράματα θετικής και αρνητικής κοινωνικής συμπεριφοράς δείχνουν ότι δεν υπάρχει γνήσια θετική συμπεριφορά, παρά, αν υπάρχει, θα είναι το επιφανόμενο μιας υπέρπρουςας ή αποκαμωμένης αρνητικής στάσης (πρβλ. Παπαδοπούλου, 1986, με Δημουλάς, 1988).

ΔΙΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

«Ξεχωρίζοντας τις ανθρώπινες σχέσεις από τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα ζώα ή σε άλλους οργανισμούς, θέλουμε να δώσουμε έμφαση σ' αυτό που τις ξεχωρίζει από εκείνες. Αυτό είναι η σύμπηξη τέτοιων σχέσεων με βάση το λογικό, που είναι πολύ πέρα από το συναίσθημα, το οποίο είναι χαρακτηριστικό και των ζώων. Οι άνθρωποι, πέρα από το συναίσθημα, ζουν μεταξύ των με βάση αρχές του λογικού. Καταλήγουμε, έτσι, να θεωρούμε τις καλές (γιατί γι' αυτές είναι εδώ ο λόγος) ανθρώπινες σχέσεις ένα τρόπο συμπεριφοράς και ενέργειας ανάμεσα στους

ανθρώπους που βασίζεται στα ιδεώδη και τις αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας. Πρόκειται για σχέσεις που διέπονται από το σεβασμό προς την ανθρώπινη προσωπικότητα, την αξία, και την αξιοπρέπεια των άλλων ανθρώπων.» (Δημουλάς, 2000).

Η ΒΑΣΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

«Το ερώτημα είναι περίπου κυκλικό. Η κοινωνική ζωή είναι αυτή που ανέπτυξε τις ανθρώπινες σχέσεις ή οι ανθρώπινες σχέσεις συνέπτυξαν την κοινωνία και εμφάνισαν τη ζωή ως κοινωνική; Βέβαια φαίνεται ότι προηγήθηκαν οι ανθρώπινες σχέσεις και ύστερα ήρθε η κοινωνική ζωή. Μιλάμε εδώ για τις συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίες φυσικά ήρθαν πρώτες και έφεραν στη συνέχεια τους, την κοινωνική ζωή. Από την ώρα όμως που συμπήχτηκαν οι πρώτες κοινωνίες, ήρθε και η σειρά του λογικού να βάλει τους δικούς του κανόνες ανάμεσα στους ανθρώπους. Μ' αυτή την έννοια, μιλάμε για την κοινωνική ζωή ως βάση για την ανάπτυξη των ανθρώπινων σχέσεων. Έτσι, όταν μιλάμε για ανθρώπινες σχέσεις, μιλάμε πρώτα γι' αυτές που δημιουργούνται με βάση την ανθρώπινη σκέψη, που είναι πέρα από την καθαρά συναισθηματική ζωή.

Μπορούμε, όμως, να αποκλείσουμε τη συναισθηματική χροιά από τη σκέψη μας; Οπωσδήποτε, όχι! Όλες οι πληροφορίες μας που έχουμε οδεύοντας στον εγκέφαλο, και περνώντας από τον εγκέφαλο των Συγκινήσεων (Limbic Area), οπωσδήποτε χρωματίζονται συναισθηματικά. Βέβαια, έρχεται η επεξεργασία τους στο φλοιό (η λογική των εξήγηση), αλλά, έτσι κι αλλιώς, δεν γίνεται να αποφύγουν το συγκινησιακό βάπτισμά τους, μέχρι και την αντίδραση, που θα φέρουν. Το ζήτημα είναι μόνον στο πόσο συναισθηματική είναι η (λογική) μας σκέψη, αποκλειόμενης της περίπτωσης να υπάρχει ψυχρή λογική, τετράγωνη, όπως θα το λέγαμε, χωρίς χρώμα... Κι αυτό είναι που καθιστά το μάθημα των ανθρώπινων σχέσεων δύσκολο και εν πολλοίς προβληματικό... Κι αυτό φαίνεται πιο καθαρά στο επικοινωνιακό μέρος του θέματος. Οι άνθρωποι, θέλουν – δεν θέλουν, επικοινωνούν! Πώς, όμως, επικοινωνούν; Με την ψυχρή λογική; Ή με την συγκινησιακά χρωματισμένη λογική; Ασφαλώς, με το δεύτερο...» (Δημουλάς, 2000 βλ., Δημουλάς, 1997γ, 1998).

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Ο ζωτικός προσωπικός χώρος είναι (Γιουνγκ, κ.κ.) ένας κύκλος, με το άτομο στο κέντρο (Συγκολλίτου, 1993-4, 36). Μετρώντας την απόσταση μεταξύ των ατόμων (Aiello, 1987), ως την άνετη διαπροσωπική απόσταση μεταξύ τους (Duke & Nowicki, 1972), ακόμη και φαντασιακά (Gifford, 1982, Knowles, 1980, Sanders et al, 1985), που κάποτε είναι το ίδιο με το πραγματικό (Aiello, 1987, Hayduk, 1983, Love & Aiello, 1980), και στην πράξη (McAndrew, 1993), σε παιδικούς σταθμούς (Smetana et al, 1978), σε πάρκα (Nesbitt & Steven, 1974), σε ζωολογικούς κήπους (Baxter, 1970), σε δρόμους στις πόλεις (Dabbs & Stokes, 1975) και αλλού (Δημουλάς, 1987, 1993), αποκαλύπτεται η οικεία απόσταση (μεταξύ 0 και 18 ιντσών· η κεφαλή και το πρόσωπο είναι τα μόνα τμήματα του άλλου ατόμου που μπορεί να 'δει κανείς καθαρά, δεχόμενος σήματα όπως η θερμοκρασία ή οσμές· σχέση πολύ οικεία, μη κατάλληλη για δημόσια χρήση από ενήλικες), η προσωπική (μεταξύ 18 ιντσών και 4 ποδιών· τα οσφρητικά και λεπτά οπτικά σήματα εξασθενούν και δυναμώνουν τα σήματα από άλλα μέρη του άλλου σώματος, ενώ μπορεί να υπάρξει και άγγιγμα· η συνήθης απόσταση για πρόχειρες συζητήσεις μεταξύ φίλων), η κοινωνική (μεταξύ 4 και 12 ποδιών· ως τα 7, μεταξύ ατόμων που εργάζονται μαζί ή διεξάγουν άτυπες υποθέσεις, από τα 7 ως τα 12, όπου χρειάζεται υψηλότερο επίπεδο φωνής, για

περισσότερο τυπικές υποθέσεις και κοινωνικές σχέσεις) και η δημόσια (μεταξύ 12 και 25 ποδιών ή και περισσότερο· πολύ τυπική, μεταξύ ξένων ατόμων με τα οποία δεν επιθυμούμε αλληλεπίδραση, στην οποία εύκολα μπορούν να συμβούν αμυντικές ή επιθετικές πράξεις, και ως ένα σήμα αναφοράς όταν πλησιάζουν σημαντικά δημόσια πρόσωπα) (Hall, 1966). Είναι πιθανόν μεγέθους διαφορετικού για τα διάφορα μέρη του σώματος (Hayduk, 1981)· πρόκειται μάλλον για τρισδιάστατο χώρο με οριζόντιους και κάθετους συντελεστές (Holahan, 1982), μια πολυπαραγοντική υπόθεση (Harris et al, 1978), με επίδραση από τη δομή του φυσικού χώρου (McAndrew, 1993). Σε περίπτωση εύκολης απόδρασης μας φτάνει λιγότερος χώρος, αν, όμως, καθόμαστε, χρειαζόμαστε περισσότερο χώρο (Altman & Vinsel, 1977), περισσότερο σε εσωτερικό παρά σε εξωτερικό χώρο (Cohran et al, 1984), όπως και στη γωνία ενός δωματίου απ' ό,τι στο κέντρο του (Tennis & Dabbs, 1975), καθώς κι όταν η οροφή του δωματίου χαμηλή ή το δωμάτιο μικρό (Cochran & Urbanczyk, 1982, Δημουλάς, 1987).

ΗΛΙΚΙΑ, ΦΥΛΟ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ

Σίγουρα, «το φύλο αποτελεί έναν από τους σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη χωρική συμπεριφορά στις περισσότερες καταστάσεις» (Συγκολλίτου, 1993-4, 41). Το φύλο του ατόμου επηρεάζει τη χρήση (Tennis & Dabbs, 1975) και το σχήμα (Harris et al, 1978) του προσωπικού χώρου. Ο ατομικός χώρος των γυναικών είναι πολύ μικρότερος απ' αυτόν των αντρών και καταπατείται ευκολότερα (Frieze & Ramsey, 1976, Leibman, 1970). Τα άτομα, και των δύο φύλων, παραβιάζουν ευκολότερα τον προσωπικό χώρο των γυναικών, παρά των αντρών (Buchanan et al, 1976). «Οι γυναίκες προτιμούν να στέκονται εγγύτερα σε άλλες γυναίκες που κοιτάζουν προς αυτές, ενώ αποφεύγουν αντίστοιχα τους άντρες που τις κοιτάζουν. Από την άλλη, οι άντρες πάντοτε προτιμούν να εισβάλλουν στο χώρο κάποιου που δεν τους κοιτάζει» (Συγκολλίτου, 1993-4, 41· Buchanan et al, 1976). Οι γυναίκες χρησιμοποιούν μικρότερες αποστάσεις μεταξύ τους απ' ό,τι οι άντρες (Aiello & Jones, 1971, Sussman & Rosenfeld, 1982, Witting & Skolnick, 1978). Οι άντρες παρουσιάζουν μικρότερη ανεκτικότητα σε αποστάσεις υπερβολικά μικρές και ως εισβολείς προκαλούν περισσότερη δυσφορία και φυγή στα άτομα και των δύο φύλων, απ' ό,τι οι γυναίκες (Ahmed, 1979, Rustemli, 1986). «Για το λόγο αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι όλοι μας, είτε άντρες είτε γυναίκες, πλησιάζουμε περισσότερο τις γυναίκες από ό,τι τους άντρες» (Συγκολλίτου, 1993-4, 41). Πλην, δεν υπάρχει τέλει αρσενικό και τέλει θηλυκό φύλο, παρά και τα δύο φύλα κινούνται πάνω σε ένα συνεχές, τα δύο άκρα του οποίου καταλαμβάνουν (θεωρητικά) το ιδανικό αρσενικό και το ιδανικό θηλυκό, τα οποία κινούνται το ένα προς το άλλο σε μια αλληλοεμπεριχωρητική μίξη μεταξύ τους, με κάποια αλλόφυλα ποσοστά το καθένα στο γονιδιορμονικό του υπόστρωμα (Δημουλάς, 1996, 1999δ). Έτσι, όχι μόνο το φύλο ενός ατόμου, αλλά και ο προσανατολισμός του για το ρόλο των φύλων, παίζει σημαντικό ρόλο στη ρύθμιση της χωρικής συμπεριφοράς (Lombardo, 1986).

Αλλά και η ηλικία είναι παράγοντας σημαντικός, επηρεάζοντας τη χρήση του (Tennis & Dabbs, 1975), για το μέγεθος του ζωτικού προσωπικού χώρου (Συγκολλίτου, 1993-4, 32-4), που αυξάνεται με αυτήν (Hayduk, 1983). Γενικά, τα πολύ μικρά παιδιά παίζουν πιο κοντά το ένα με το άλλο και αγγίζονται πολύ περισσότερο απ' ό,τι τα μεγαλύτερα, ενώ από την ηλικία των δώδεκα ετών χρησιμοποιούν τον ζωτικό προσωπικό χώρο τους περίπου όπως οι ενήλικες (Aiello & Cooper, 1979, Evans & Howard, 1973).

Οι αποστάσεις κατά την αλληλεπίδραση ατόμων διαφορετικών φυλετικών ομάδων είναι μεγαλύτερες απ' ό,τι μεταξύ μελών των ίδιων υποομάδων (Booraem et al, 1977, Hendricks & Bootzin, 1976). Οι ισπανοαμερικανοί διατηρούν μικρότερες αποστάσεις απ' ό,τι οι αγγλοαμερικανοί, και μαύροι και λευκοί αμερικανοί έχουν διαφορετικές χωρικές και μη λεκτικές νόρμες (Aiello & Thomson, 1980, Lafrance & Mayo, 1976). Άτομα από τους μεσογειακούς πολιτισμούς (Άραβες, Νοτιοευρωπαίοι) και Λατινοαμερικάνοι εκδηλώνουν μεγάλη οικειότητα μέσω της χωρικής τους συμπεριφοράς, χρησιμοποιώντας πολύ μικρές αποστάσεις, αγγίσματα και οπτική επαφή κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλα άτομα, και άτομα από τους βορειοευρωπαϊκούς πολιτισμούς (Γερμανοί, Βρεταννοί) και Βορειοαμερικανοί έχουν λιγότερη μη λεκτική οικειότητα με τους άλλους και προτιμούν μεγαλύτερες αποστάσεις και γενικά μεγαλύτερο προσωπικό χώρο, ενώ υπάρχουν και οι ανατολικές κοινωνίες με άλλου είδους χωρική συμπεριφορά, με προβλήματα, λόγω άγνοιας των χωρικών αναγκών των άλλων (Hall, 1966), που το ανεβασμένο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο μπορεί να τα υπερβεί (Scherer, 1974).

Αλλά και «οι συνθήκες υπό τις οποίες βρίσκεται κάθε φορά το άτομο φαίνεται ότι επηρεάζουν και τον προσωπικό χώρο» (Συγκολλίτου, 1993-4, 40). Οι αποστάσεις διαφοροποιούνται σε σχέση με την ποιότητα και την ποσότητα των ερεθισμάτων που ανταλλάσσονται, δηλαδή η χωρική συμπεριφορά παρουσιάζει, παράλληλα με τις ατομικές διαφορές μέσα στο ίδιο πολιτιστικό πλαίσιο, μεγάλες διαφορές μεταξύ των διάφορων τέτοιων πλαισίων, λόγω των διαφορετικών νορμών μέσα στα διάφορα πολιτιστικά πλαίσια κατά τους αισθητήριους τρόπους που θεωρούνται κατάλληλοι και χρησιμοποιούνται για επικοινωνία (Hall, 1966). Ο προσωπικός χώρος είναι μια μορφή επικοινωνίας και η απόσταση των ατόμων καθορίζει την ποιότητα και την ποσότητα των ερεθισμάτων που ανταλλάσσονται και προσδιορίζει το είδος των σχέσεων μεταξύ των ατόμων και των δραστηριοτήτων τους (Hall, 1966, 1968). Τα άτομα αναφέρουν ότι αισθάνονται πιο άνετα όταν στέκεται κοντά τους ένα φιλικό παρά ξένο άτομο (Συγκολλίτου, 1993-4, 40, Sundstrom & Altman, 1976). «Γενικά, οτιδήποτε συνδέεται με μεγαλύτερη έλξη μεταξύ των ατόμων (π.χ. η ομοιότητα), συνδέεται ταυτόχρονα και με μικρότερες αποστάσεις στην αλληλεπίδραση. Η συναισθηματική σχέση επίσης επηρεάζει το μέγεθος του προσωπικού χώρου των ατόμων» (Συγκολλίτου, 1993-4, 40). Το θετικό συναίσθημα, η έλξη και η φιλία συνδέονται με μικρότερο ζωτικό προσωπικό χώρο (Sundstrom & Altman, 1976).

Ο ατομικός χώρος σχετίζεται με το ρόλο του ατόμου και τη θέση του: όσο μεγαλύτερος και «καλύτερος» είναι αυτός, τόσο ψηλότερη είναι η θέση του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο (Sommer, 1969), όπου, σχεδόν πάντα, κατέχει, ελέγχει και χρησιμοποιεί περισσότερο χώρο απ' ό,τι το άτομο με χαμηλότερη θέση (Henley, 1977, Sommer, 1969). Ο προσωπικός χώρος είναι μεγαλύτερος για τα άτομα που νιώθουν μεγαλύτερη ανάγκη να έχουν στα χέρια τους τον έλεγχο των άλλων, όπως και για τα άτομα που αντιμετωπίζουν την απειλή ελέγχου από τους άλλους (Strube & Werner, 1982, 1984), όπως «άτομα με ιστορικό βίαιης συμπεριφοράς (...), τα οποία συχνά αισθάνονται ότι απειλούνται από τους άλλους», στις φυλακές, κρατούν μεγαλύτερο προσωπικό χώρο (Συγκολλίτου, 1993-4, 39).

ΛΙΜΠΗΝΤΙΚΗ ΥΠΕΡΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

«Με τα δεδομένα της «πολεμικής» στάσης του ατόμου μέσα στην πραγματικότητα, δεν μιλάμε πια για συμπεριφορά, αλλά για υπερσυμπεριφορά, με την έννοια της αγωνιώδους υπαρξιακής σχέσης του με την ενάντια πραγματικότητα. Και, φυσικά, η

αγωνία αυτή είναι η σύνοψη του αγώνα που δίνει ο οργανισμός μέσω του «άξονα» με την πραγματικότητα αυτή. Πίσω απ' όλα αυτά, δηλονότι, είναι οι παραγωγές του «άξονα», όπως τις έχουμε 'δει. Οι αναλογίες των παραγωγών αυτών προς τα ερεθίσματα, δηλαδή ο όπως παραπάνω «πόλεμος» είναι που θα μας 'πεί το τι συμβαίνει, ορμονικά, στον οργανισμό.

Κατ' αρχήν, ο «πόλεμος» αυτός είναι ένας για τον άνθρωπο. Και φυσικά η εντελής επιτυχία (η απόλυτη ευτυχία) είναι αδύνατο να επιτευχθεί και όχι τόσο γιατί είναι αδύνατο να τη φτάσει κανείς, αλλά γιατί, με την απληστία που διακρίνει τον άνθρωπο ως προς την επαύξηση (κυριολεκτικά ή μεταφορικά) του ζωτικού προσωπικού χώρου του, είναι αδύνατο αυτή να οριοθετηθεί. Έτσι, ο άνθρωπος ζει διαρκώς σ' έναν αγώνα για κατάκτηση του άπιαστου και είναι φυσικό να μην αισθάνεται ποτέ ασφαλισμένος στο βαθμό της ευτυχίας που πετυχαίνει - είναι, ζωή ολόκληρη, ανήσυχος. Προσωρινά, όμως, όταν πετυχαίνει, δηλαδή όταν η πραγματικότητα υποχωρεί στις ορέξεις του, όταν, μ' άλλα λόγια, έχει να αντιμετωπίσει «αγαπητικές» προς αυτόν καταστάσεις, ζει ευχάριστες καταστάσεις. Τα διερχόμενα παίρνουν το χαρακτήρα του ευχάριστου με τη διέγερση νορεπινεφρινεργικών κυκλωμάτων. Πιο πολλή δουλειά φαίνεται, όμως, πως έχουν τα σεροτονινεργικά κυκλώματα, που διεγείρονται σε δυσάρεστες καταστάσεις. Αλλαγές στα ποσοστά των νευροδιαβιβαστών των κυκλωμάτων αυτών και εκείνων (νορεπινεφρίνη, σεροτονίνη) σε συνδυασμό με άλλους οικείους υποκυκλωμάτων (με την νορεπινεφρίνη η νοραδρεναλίνη, ντοπαμίνη, ακετυλοχολίνη και ενδορφίνες - εγκεφαλίνες και η ουσία P για τον πόνο κ.λπ.) επιφέρουν αλλαγές στη συγκινησιακή έκφραση - με άλλα λόγια διαβαθμίζει τα συναισθήματα : ευτυχία, έκπληξη, φόβος, θυμός, αηδία, περιφρόνηση, ντροπή, λύπη. Είναι, πάντως, φανερό ότι τα «αρνητικά» λεγόμενα συναισθήματα (σχεδόν όλα πέρα από την ευτυχία, με αυξανόμενη την άρνηση προς τα τελευταία της σειράς) είναι πιο συνήθη και έντονα και επίμονα, και υπαρκτά ήδη και μέσα στην ευχαρίστηση, όχι από επιθυμία να μην ευτυχούμε αλλά από την απληστία μας για το καλύτερο ... Στην ουσία, όλη η συγκίνηση ξεκινάει να γίνει χαρά και αμέσως καταλήγει λύπη (σε=) από αναζήτηση του καλύτερου ... Ό,τι πάντως προκύψει, ό,τι δηλαδή εκφράζει την κάθε φορά το άτομο, είναι η διόρθωση που επεχείρησε στον οργανισμό του προκαταβολικά και περισσότερο απ' ό,τι θα του επέτρεπε το ίδιο το ερέθισμα, που, όσο συνεχίζεται, τόσο επαυξάνει την έκκριση της σχετικής ορμόνης, (με την οποία, ως προ-νευροδιαβιβαστή, μεταφέρονται τα ερεθίσματα στον εγκέφαλο), δηλαδή το σχετικό αίσθημα που βγαίνει στην έκφραση.

Ο από «κατά» έως «υπέρ» ως έκφραση, «ορμονικής» δομής, (κατ' εμφάνιση) κυμαινόμενος (ενιαίος) «πόλεμος» ως προς την «πολεμική» του διαφορίζεται αφού η τεχνική της εξαρτιέται από το φύλο του ανθρώπου, καθώς ο «άξονας» που τον διενεργεί έχει, όπως έχει δειχτεί, γεννητικό χαρακτήρα. Στην (πολεμική) υπερσυμπεριφορική κλίμακα, όπου ο πόλεμος βαίνει εντεινόμενος έως ότου μεταστρέφεται σε μη πολεμικό (πιο σωστά αντιπολεμικό) πόλεμο, πράγματι έχουμε μάθει να διακρίνουμε την «κατά» ως ανδρική (τάση για επιβολή, όπως αυτή εκδηλώνεται, τουλάχιστον στις αντροκρατούμενες κοινωνίες, - ανέκαθεν - με οπωσδήποτε ενεργητικά στοιχεία του χαρακτήρα, όπως το θάρρος, η δύναμη, η υπερηφάνεια, η επίτευξη - ιδιαίτερα απέναντι των γυναικών - νικών, η απόκτηση αξιωμάτων, τιμών, τίτλων, η άρνηση κάθε «γυναικείας» - με την έννοια του υπάκουου, υπηρετικού, υποταγμένου - τάσης κ.λπ., με μια διαρκή πάλη για προσωπική υπεροχή που θεωρείται «ανδρικό» να την πετύχουμε) από την «υπέρ» ως γυναικεία (χαρακτηριστικά της η υπακοή και η υποταγή) συμπεριφορά. Συνοπτικά,

αδρομερώς η «κατά» συμπεριφορά παρατηρείται στους άνδρες και η «υπέρ» στις γυναίκες. Υπάρχει, δηλαδή, διαφορά μορφής υπερσυμπεριφοράς ανάλογα με το φύλο, ανάλογα, δηλαδή, προς τα ορμονικά ώσματα του φύλου: (αδρομερώς:) της τεστοστερόνης και της προγεστερόνης. Οντως: Βρέθηκε εργαστηριακά στενότατη σχέση της πρώτης με την επιθετικότητα και της δεύτερης με την υποχωρητικότητα! ... Το είδος του πολέμου το κρίνουν οι σεξορμόνες - το sex δεν είναι παρά η συμβολική σύνοψή του!» (Δημουλάς, 1993).

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΕΠΙΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Στις κοινωνικές σχέσεις, η φυσική απόσταση μεταξύ των ατόμων καθορίζεται από το πολιτισμικό περιβάλλον (Hall, 1966, Sommer, 1969), όπου η αλληλεπίδραση ηλικίας και φύλου είναι σημαντικός παράγοντας καθορισμού της, όπως δείχνουν τα μεγαλύτερα στην ηλικία αγόρια, που, ανεξάρτητα από το ότι όλα τα παιδιά διατηρούν μεγαλύτερες γενικά διαπροσωπικές αποστάσεις μεταξύ τους, επιλέγουν μεγαλύτερες αποστάσεις από τα μεγαλύτερα κορίτσια, χωρίς διαφορά ανάμεσα στα μικρότερα παιδιά (Tennis & Dabbs, 1975). Άτομα γενικώς αγχώδη με χαμηλή αυτοεκτίμηση διατηρούν μεγαλύτερες αποστάσεις (Karabenik & Meisels, 1972). Η διαπροσωπική απόσταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να επηρεάσει άλλους παράγοντες: μικρές αποστάσεις μπορούν να οδηγήσουν σε βοήθεια του άλλου, αν εμφανώς εξέφρασε την επιθυμία να βοηθηθεί, ανάλογα με την ποιότητα της σχέσης, σε αμοιβαιότητα και σε σύγκρουση (Gifford, 1987). Μεγαλύτερες αποστάσεις διατηρούν τα άτομα σε εν δυνάμει απειλητικές καταστάσεις, όπως όταν η σεξουαλική τους έλξη ή η κοινωνική τους επιδεξιότητα γίνεται αντιληπτή από τους άλλους (Brady & Walker, 1978). Τα άτομα κρατούν μεγαλύτερες αποστάσεις όταν δέχονται αρνητική επανατροφοδότηση για κάποια πράξη τους (Karabenik & Meisels, 1972, O' Neal et al, 1984). Η επιθετικότητα πάντα και παντού караδοκεί, αλλά ρυθμίζεται με την αυτεπίγνωσή μας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Παναγιώτα Λίτσα, Χαρούλα Ντάμπλια, Δημήτρη Λιόβα, για τεχνικής φύσης βοήθειά τους.

Όλη την Ομάδα μου Βιοψυχοαναλυτικής Έρευνας, γενικώς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahmed, S.M.S. (1979). Invasion of personal space: A study of departure time as affected by sex of the intruder and saliency condition. *Perceptual and Motor Skills*, 49, 85-86.
- Aiello, J.R. (1987). Human spatial behavior. In D. Stokols & J. Altman (eds): *Handbook of environmental psychology* (vol. 1), New York : John Wiley & Sons.
- Aiello, J.R., & Cooper, R.E. (1979). *Personal space and social affect: A developmental study*. Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, San Francisco.
- Aiello, J.R., & Jones, S.E. (1971). A field study of the proxemic behavior of young school children in three subcultural groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 19, 351-356.
- Aiello, J.R., & Thompson, D.E. (1980). Personal space, crowding and spatial behavior in a cultural context. In I. Altman & J.F. Wohlwill (eds): *Environment and culture*. New York : Plenum Press.

- Altman, I., & Vinsel, A.M. (1977). Personal space: An analysis of E.T. Hall's proxemics framework. In I. Altman & J.F. Wohlwill (eds): *Human behavior and environment : Advances in theory and research* (vol. 1), New York: Plenum Press.
- Αντλερ, Α. (χ.χ.). *Ανθρώπινοι Χαρακτήρες*. Μτφρ., Ν. Βώκου, εκδ. Βιβλιοθήκη για όλους, 13.
- Baxter, J.C. (1970). Interpersonal spacing in natural settings. *Sociometry*, 33, 444-56.
- Brady, A.T., & Walker, M.B. (1978). Interpersonal distance as a function of situationally induced anxiety. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 17, 127-33.
- Booraem, C.D., Flowers, J., Bodner, G., & Satterfied, D. (1977). Personal space variations as a function of criminal behavior. *Psychological Reports*, 41, 1115-21.
- Buchanan, D.R., Juhnke, R., & Goldman, M. (1976). Violation of personal space as a function of sex. *Journal of Social Psychology*, 99, 187-92.
- Cochran, G.D., Hale, W.D., & Hissam (1984). Personal space requirements in indoor vs. outdoor locations. *Journal of Personality*, 111, 137-40.
- Cochran, G.D., & Urbanczyk, S. (1982). The effect of availability of vertical space on personal space. *Journal of Psychology*, 111, 137-40.
- Γιουνγκ, Κ. (σύλληψη και εκτέλεση) και φον Φραντς, Μ.Λ., Χέντερσον, Γ., Γιακόμπι, Γ., και Ζαφφέ, Α. (χ.χ.). *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του*. Μτφρ. Αντιγόνη Χατζηθεοδώρου, επιμ. Τζων Φρήμαν, εκδ. Αρσενίδη, 21, 158, 165, 199, 213-7, 225, 227, 240-9, 259, 189, 299, 302.
- Dabbs, J.M. J.R., & Stokes, N.A. (1975). Beauty is power: The use of space on the sidewalk. *Sociometry*, 38, 551-7.
- Δημουλάς Κ.Β.(1987). Η Ψυχολογία στην κατασκευή κατοικιών και βιομηχανικών χώρων. *Σεμινάριο του Τμήματος Ερευνών ΤΕΙ Λάρισας*, Λάρισα.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1993). *Ψυχολογία*. Έκδοση των ΤΕΙ (ΣΕΥΠ) Λάρισας, Λάρισα, 36-9, και γεν..
- Δημουλάς, Κ.Β. (1988). Εμείς ή οι άλλοι; *Ελευθερία*, 23.10, 7.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1996). «Αντρική» και «γυναικεία» ή «αρσενική» και «θηλυκή» συμπεριφορά; (Σοβαρά πειραματικά λάθη στο χώρο των ψυχολογικών ερευνών). *Νέα Αγγελία και Διαφήμιση*, 4-5, 5, 10. Λάρισα.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1997γ). Η «Γοητεία» από νευροψυχολογική σκοπιά / Νευροψυχολογική υπόθεση της «Γοητείας» στη βάση της συγκινησιακής διαστρέβλωσης των πληροφοριών / Πώς η θεωρία θα μπορούσε να φανεί μη ευσταθής. *Ο Δάσχος*, τόμος (Περίοδος Β΄) 10ος, τεύχος (43-4) 11-2, 48-51. Λάρισα.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1997δ). Η – παρά όχλησιν- “υπακοή” της μητέρας στο κύημα (νευροψυχολογική άποψη). *VII Πανελλήνιο Συνέδριο Μαιευτικής και Γυναικολογίας με Διεθνή Συμμετοχή* (Ελληνική Μαιευτική και Γυναικολογική Εταιρεία, Μαιευτική και Γυναικολογική Εταιρεία Κρήτης, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Υγείας – Πρόνοιας, Ιατρικό Τμήμα Πανεπιστημίου Κρήτης). Ηράκλειο, *Βιβλίο Περιλήψεων*, 202 (47), 210.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1998). Αυτά που όντως διατείνεται ο ερευνητής με τη θεωρία / Νευροψυχολογική υπόθεση της «Γοητείας» στη βάση της συγκινησιακής διαστρέβλωσης των πληροφοριών / (Προσπάθεια εξήγησης της σύγχυσης στην αναγνώριση των φύλων από ψυχωσικούς σε πειραματική έρευνα). *Ο Δάσχος*, τόμος (Περίοδος Β΄) 11ος, τεύχος (45-6) 13-4, 56-7. Λάρισα.
- Δημουλάς, Κ.Β. (1999δ). «Manly» and «womanly» or «male» and «female» behaviour. (Serious experimental mistakes in the area of psychological researches concerning psychological assessment). *5th European Conference on Psychological Assessment*. Σπέτσες, 25-9.

- Δημουλάς, Κ.Β. (2000). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Έκδ.: Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης / Β΄ Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης Λάρισα, Λάρισα, 3-4.
- Duke, M.P., & Nowicki, S. (1972). A new measure and social learning model for interpersonal distance. *Journal of Experimental Research in Personality*, 6, 119-32.
- Evans, G.W., & Howard, R.B. (1973). Personal space. *Psychological Bulletin*, 80, 334-344.
- Frieze, I.H., & Ramsey, S.J. (1976). Nonverbal Maintenance of Traditional Sex Roles. *Journal of Social Issues*, 32(3), 133-41.
- Gifford, R. (1982). Projected interpersonal distance and orientation choices: Personality, sex, and social situation. *Social Psychology Quarterly*, 45, 445-52.
- Gifford, R. (1987). *Environmental Psychology. Principles and Practice*. Massachusetts, Allyn and Bacon, Inc.
- Hall, E.T. (1966). *The hidden dimension*. New York : Doubleday.
- Hall, E.T. (1968). Proxemics. *Current Anthropology*, 9, 83-107.
- Harris, B., Luginbuhl, J.E.R., & Fishbein, J.E. (1978). Density of personal space in a field setting. *Social Psychology*, 41, 350-53.
- Hayduk, L.A. (1981). The shape of personal space: An experimental investigation. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 123, 87-93.
- Hayduk, L.A. (1983). Personal Space: Where we now stand. *Psychological Bulletin*, 94, 293-335.
- Hendricks, M., & Bootzin, R. (1976). Race and sex as stimuli for negative affect and physical avoidance. *Journal of Social Psychology*, 98, 111-20.
- Henley, N.M. (1977). *Body politics*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Holahan, C.J. (1982). *Environmental Psychology*. Random House, New York.
- Ittelson, W.H., Proshansky, H.M., Rivlin, L.G., & Winkel, G.H. (1974). *An introduction to environmental Psychology*. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York.
- Karabenick, S., & Meisels, M. (1972). Effects of performance evaluation on interpersonal distance. *Journal of Personality*, 40, 257-86.
- Knowles, E.S. (1980). Convergent validity of personal space measures : Consistent results with low intercorrelations. *Journal of Nonverbal Behavior*, 4, 240-48.
- LaFrance, M., & Mayo, C. (1976). Racial differences in gaze behavior during conversations: Two systematic observational studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 547-52.
- Leibman, M. (1970). The Effects of Sex and Race Norms on Personal Space. *Environment and Behavior*, 2, 208-46.
- Lombardo, J.P. (1986). Interaction of sex and sex role in response to violations of preferred seating arrangements. *Sex Roles*, 15, 173-83.
- Love, K.D., & Aiello, J.R. (1980). Using projective techniques to measure Scientific interaction distance: A methodological note. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 6, 102-4.
- Μαρκουλής, Δ. (1986). Η επιθετική συμπεριφορά. Στο Δ. Παπαδοπούλου και Δ. Μαρκουλής: *Θετικές και αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς*. Εκδοτικός οίκος Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 43-102.
- McAndrew, F.T. (1993). *Environmental psychology*. California, Brooks/Cole publishing Company.
- Nesbitt, P.D., & Steven, G. (1974). Personal space and stimulus intensity at a Southern California amusement park. *Sociometry*, 37, 105-15.

- O' Neal, E.C., Brunault, M.A., Carifio, M.S., Troutmine, R., & Epstein, J. (1984). Effect of insult upon personal space preferences. *Journal of Nonverbal Behavior*, 5, 56-62.
- Παπαδοπούλου, Δ. (1986). Θετική κοινωνική συμπεριφορά. Στο Δ. Παπαδοπούλου και Δ. Μαρκουλής: ό.π., 161-261.
- Proshansky, H.M., & Fabian, A.K. (1987). The development of place identity in the child. In C.S. Weinstein & T.G. David: *Spaces for children, The built environment and child development*. New York: Plenum Press, 21-40.
- Proshansky, H.M., Fabian, A.K., & Kaminoff, R. (1983). Placeidentity : Physical world socialization on the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83.
- Rushton, J.P. (1980). *Altruism, Socialization and Society*. Englewood Cliffs, N. Jersey: Prentice Hall.
- Rustemli, A. (1986). Male and Female personal space needs and escape reactions under intrusion : A Turkish sample. *International Journal of Psychology*, 21, 503-11.
- Sanders, J. L., Hakky, V.M., & Brizzolara, M. M. (1985). Personal space amongst Arabs and Americans. *International Journal of Psychology*, 20, 13-7.
- Scherer, S.E. (1974). Proxemic behavior of primary school children as a function of their socioeconomic class and subculture. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 800-5.
- Smetana, J., Bridgeman, D.L., & Bridgeman, B. (1978). A field study of interpersonal distance in early childhood. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 309-13.
- Sommer, R. (1969). *Personal space*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall.
- Strube, M.J., & Werner, C.M. (1982). Interpersonal distance and personal space : A conceptual and methodological note. *Journal of Nonverbal Behavior*, 6, 163-70.
- Strube, M.J., & Werner, C.M. (1984). Personal space claims as a function of interpersonal threat : The mediating role of need for control. *Journal of Nonverbal Behavior*, 8, 195-209.
- Sundstrom, E., & Altman, I. (1976). Interpersonal relationship and personal space: Research review and theoretical model. *Human Ecology*, 4, 47-67.
- Sussman, N.M., & Rosenfeld, H.M. (1982). Touch, justification, and sex: Influence of the aversiveness of spatial violation. *Journal of Social Psychology*, 106, 215-25.
- Συγκολλίτου, Έ. (1993-4). *Εισαγωγή στην Περιβαλλοντική Ψυχολογία*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας, Έκδοση: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, 32-69.
- Tennis, G.H., & Dabbs, J.M. (1975). Sex, setting, and personal space: First grade through college. *Sociometry*, 38, 385-94.
- Wittig, M.A., & Skolnick, P. (1978). Status versus warmth as determinants of sex differences in personal space. *Sex Roles*, 4, 493-503.